

Musul Meselesi

Mustafa Kemal Paşa 28 Aralık 1919 tarihinde Ziraat Mektebi'nde gerçekleştirilen ilk toplantıdan itibaren verdiği demeçlerde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı açıklamalarda, Musul Vilayeti'nin anavatanından ayrılmaz bir Türk yurdu olduğunu pek çok kez belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, **Fevzi Paşa** ve **İsmet Paşa** Musul üzerine yapılması gereken bir askerî harekâtı çeşitli zamanlarda müzakere etmişlerdir. Esasında bütün bu askerî çözümlerle ilgili düşünceler Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ve Mustafa Kemal Paşa'nın **Misak-ı Millî**'nin gerçekleştirilmesi hususundaki hassasiyetinden kaynaklanmakta idi. Türk İstiklal Harbi sırasında Musul konusunun çıkmaza girmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetini bölgeyi savaşı kazanma düşüncesine yöneltmiş ve bu amaçla Şefik Özdemir Bey, Musul'a yönelik askerî harekât için görevlendirilmiştir. İstiklal Harbi'nin sonunda başlatılan **Lozan** Barış görüşmeleri sırasında Musul meselesi, tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Türkiye her ihtimale karşı görüşmelerin başlangıcına kadar geçen süreçte, Musul vilayetinde üstünlüğü ele geçirmek maksadıyla gizli birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. **Özdemir Bey** komutasındaki Türk birliği; Musul bölgesindeki harekâtı başarıyla devam etmiş, 31 Ağustos 1922'deki Derbent Muharebesi'nde İngilizleri karşı bir zafer kazanmış, Eylül ortasından itibaren Musul ile irtibatı sağlamıştır. Bu sırada Anadolu'da başarı ile devam eden mücadele, Musul hattındaki Türkmen aşiretlerini İngilizlere karşı cesaretlendirmiştir. Süleymaniye, Kerkük ve Musul halkı bağlılıklarını bildirmek için vergilerini Ankara'ya göndermeye başlamış, bölgede Türkler lehine değişen denge İngilizleri, Süleymaniye'yi terk etmeye mecbur etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, Lozan Barış Konferansı sürecinde **Özdemir Bey harekâtı**nı yeterince destekleyemeyince başarı şansı azalmıştır. İngilizlerin, Lozan Konferansının toplanması ile Musul meselesinin diplomatik yolla çözümlenmesi hususundaki talepleri üzerine Türkiye de bu yolu uygun bulmuştur. Ankara hükûmeti, 1923 yılı Ocak ayından sonra, diplomatik usullerle sorunun çözümlenmesine daha ağırlık verdi, tüm hazırlıklara rağmen Türk ordusunun Musul'a yönelik beklenen askerî harekâtı yapılamadı. 20 Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan barış konferansında Musul meselesi 26 Kasım 1922'de gündeme geldi. Türkiye, Lozan Barış Konferansı sürecinde bölgedeki nüfus durumunu da dikkate alarak halk oylaması (referandum/plebisit) yapılmasını istiyordu. Türkiye'nin tezine göre uzun yıllar Türk egemenliğinde kalmış olan yöre halkının çoğunluğunu Müslümanlar (Türk, Arap, Kürt) oluşturduğundan Türkiye'den yana bir tutum sergilemeleri bekleniyordu. İsmet Paşa'nın konferansta açıkladığı nüfus istatistiklerine göre bölgedeki Türklerin sayısı 146.000 civarında idi. Buna ilaveten, 263.000 Kürt, 43.000 Arap ve 31.000 gayrimüslim bulunuyordu. İngilizlerin ileri sürdüğü istatistik bilgilerinde ise Türklerin sayısı sadece 66.000 kişi olarak gösterilmiştir. Musul meselesi, Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda tekrar gündeme gelmiştir. İsmet Paşa, Türk tezini siyasi, tarihî, etnografik, coğrafi, iktisadî ve askerî açılardan savunmuştur. Esasında Türk tezinin dayandığı temel nokta, etnografik sebeplerdir. Musul vilayetinin yerleşik nüfusunda Türk-Kürt ayrımı yapılmaksızın çoğunluğun Türk olduğu ve bölgenin Anadolu'dan ayrılamayacağı belirtilmiştir. Türk ve Kürtlerin Arap ve diğer unsurlardan ayrı olarak aynı ırktan geldiği ve Turan kökenli oldukları İngiliz kaynaklarına (Encyclopedia Britannica'ya) dayanılarak belirtilmiş, nüfus bakımından Türk ve Kürtlerin bölgede oluşturdukları çoğunluk ilmî verilere dayanılarak ortaya konulmuştur. **Lord Curzon** tarafından açıklanan İngiliz tezi ise, petrol sorununu tamamen gizleyerek, Musul'daki nüfus ve bölgenin Irak için önemi üzerine kurgulanmıştır. Ayrıca, bir taraftan da halk oylaması yapılmasının Araplar ve Kürtler tarafından istenmediği tezi işlenmiş, buna bir de halkın cahilliği gerekçe olarak eklenmiştir. Musul konusunda İngiltere'nin şiddetli direnmesinin nedeni, bölgenin petrol kaynakları açısından zengin oluşu, stratejik önemi ve İngiltere'nin imparatorluk yolları üzerinde bulunmasıdır. Bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar, İngiltere'nin ısrarcı, uzlaşmaz ve baskıcı tutumuna neden

olmuştur. Bu sırada İngiliz basını da kendi kamuoyunu Musul konusunda haklı olduklarına inandırmaya çalışıyor ve bu yönde yayınlar yapıyordu. Bir kısım İngiliz gazeteleri ise İngiltere'nin Musul konusunda emperyalist bir tutum sergilediğini belirterek tutumunu eleştirmekte idi. Hatta kimi İngiliz gazeteleri ise, "*Kendi vatandaşları sıkıntı içerisinde iken neden Musul için savaşalım?*" şeklinde haberler yayımlayarak, İngiltere'nin kendi iç politikası ile meşgul olması gerektiğini hatırlatıyordu. Türkiye'nin Musul vilayeti hakkında Misak-ı millîden kaynaklanan haklı talepleri, İngiltere'nin de karşı isteklerinden dolayı mesele, Lozan Barış görüşmelerinden çıkarılarak ikili görüşmelerde ele alınmak üzere ertelenmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın 3'üncü maddesinin 2'inci fıkrasında yer alan ibareye göre Türkiye ile Irak arasındaki, Musul vilayeti meselesinden kaynaklanan sınır meselesi, dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelerle halledilecek ve anlaşma sağlanamazsa konu Milletler Cemiyetine götürülecekti. 29 Ekim 1923'te **Cumhuriyetin ilanından** sonra Türk milleti yeni bir döneme adım atmış oldu. Misak-ı millî hedefleri arasında yer alan Musul vilayeti yapılan haritalarda millî sınırlar içerisinde gösterilmiştir. Nitekim 1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yılbaşı hatırası olarak hazırlanmış olan haritada Musul vilayeti Türkiye hudutları arasında gösterilmiştir. Haritanın açıklama bölümünde ise, Musul, Kerkük, Süleymaniye ve bunlara bağlı kazalar ayrı ayrı belirtilmişti. Bu harita TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde hazırlanmış ve mebuslara dağıtılmıştır. Musul sorununun çözülmesi için 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da Haliç Konferansı toplanmıştır. Türkiye'yi temsilen bu konferansa katılan **Fethi (Okyar) Bey**, hükûmetten aldığı direktif gereği Musul-Kerkük civarının Türkiye'ye bırakılmasını talep etmiştir. Öte yandan İngiltere ise, görüşmelerin başından beri Türk tarafının kabul edemeyeceği şartlar ileri sürerek konunun **Milletler Cemiyetine** götürülmesine yönelik çaba harcamıştır. Haliç konferansı bir netice alamadan 5 Haziran 1924'te dağılmıştır. Bunun üzerine İngiltere 6 Ağustos 1924 tarihinde Milletler Cemiyetine başvurarak konunun gündeme alınmasını sağlamıştır. Musul sorunu ile ilgili konu Milletler Cemiyetinde 20 Eylül 1924'de görüşülmeye başlanmış ve 30 Eylül tarihinde Brüksel'de tarafsız ülke temsilcilerinden oluşacak bir komisyon eliyle sorunun çözüme kavuşturulması kararlaştırılmıştır. Milletler Cemiyetinin tarafsız üyelerinden belirlenen söz konusu komisyonun (Macar Kont Teleki, İsveçli Wirsén, Belçikalı Paulis) hazırladığı Türk-İrak sınırı, Brüksel Hattı olarak belirlenerek taraf ülkelere tebliğ edilmiştir. Komisyonun Musul konusunda, bizzat Musul bölgesine de giderek hazırladığı rapor ve Musul halkının bu heyette görevli bulunan Türklere karşı gösterdikleri tezahürat basında da yer almıştır. Hatta İngilizler, Türk heyetinde yer alan aslen Musullu olan Nazım ve Kerim Fettah Beylerin komisyondan çıkarılmasını dahi talep etmişlerdi. Komisyonun hazırladığı rapor, 1925 yılı Temmuz ayında Milletler Cemiyetine sunulmuş; fakat Türkiye beklemediği bir sonuçla karşılaşınca buna itiraz etmiştir. Bu durum Türkiye tarafından Milletlerarası Adalet Divanına aktarılmış; burada da karar İngiltere lehine çıkınca Türkiye sert bir dille bunu protesto etmiştir. Nitekim, bölge üzerinde hâkimiyet iddiasını sürdüren Türkiye Cumhuriyeti, 1925 Şubat ayında çıkan Şeyh Sait ayaklanmasıyla Musul üzerindeki hak iddiasına dayandığı tezin zayıfladığını anlayınca, üyesi dahi olmadığı Milletler Cemiyetinin verdiği kararı esas alarak İngilizlerle anlaşma yolunu tercih etmiştir. 5 Haziran 1926 tarihinde İngiltere ile Türkiye arasında **Ankara Antlaşması** imzalandı ve bu antlaşma ile Musul, Irak'taki İngiliz manda idaresine terk edildi. Antlaşmaya göre Türkiye ile Irak sınırı esas itibarıyla Brüksel hattı olarak tespit edilen hattın geçecekti. Yine antlaşmanın 14'üncü maddesine göre Irak'taki manda hükûmeti, Musul petrollerinden elde edilecek olan gelirin % 10'unu 25 yıl süre ile Türkiye'ye verecek; şayet Türkiye % 10 hissesini sermayeye dönüştürmek isterse Irak hükûmetinin 30 gün zarfından Türkiye'ye 500.000 İngiliz sterlini ödemesi gerekecekti. Nitekim Türkiye, daha sonra 500.000 İngiliz sterlini karşılığında bu paydan da vazgeçmiş ve Musul dosyası böylece 500.000 İngiliz sterline kapanmıştır. Burada önemli bir noktayı belirtmek gerekirse, üyesi dahi olmadığı Milletler Cemiyetinin aldığı kararlar çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti yukarıda belirtilen şartları kabul ederek Musul'daki haklarından, Dış İşleri Bakanı

Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in ifadeleriyle “*bağrına taş basarak*” feragat etmek durumunda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey, 7 Kasım 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Musul meselesi konusunda Türkiye'nin yaptığı fedakârlıklardan bahsederken şunları söylemiştir: “*Yakın Şarkta başlıca hürmeti temsil eden Türkiye Cumhuriyeti, en esaslı mihveri medeni milletlerin siyaseti arasında bir intizam unsuru ve terakki olarak çalışmakta olduğundan cihanın ve yakın şarkın sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti adına Büyük Britanya İmparatorluğu ile ilişkilerimizi normal bir hale getirmek için yegane problem olan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık.*” Musul meselesi konusunda son **CHP** Kurultayında söz alan Mustafa Kemal Paşa, gelişmeleri değerlendirirken şunları açıklamıştır: “*İlk bakışta Musul meselesi bir hudut ve belki de petrol anlaşmazlığı olarak görülmektedir. Ne var ki, Milletler Cemiyeti bu vesile ile bir karara vardığına göre, mesele yeni ve önemli bir boyut daha kazanmıştır. Bu da Musul meselesi dolayısıyla, Avrupa devletlerinin Şark milletlerini ezmek arzusundan vazgeçemediklerinin açıkça ve kesinlikle belli olmasıdır. Meseleye bu açıdan bakılınca bizim için ehemmiyetinin yanı sıra Musul meselesi, bütün Şark milletlerinin de gözlerini açarak Şark için yeni devre idrak edildiğini göstermiştir. Milletler Cemiyeti'ni ve onun Musul meselesine bakış açısını tartışırken bir arkadaşımız memnuniyet verici bir teklif getirmiştir: Bu da Şark'ı Avrupa tahakkümünden korumak üzere Doğu Milletler Cemiyeti yerine bir araya gelmesidir. Bazılarımız Şark milletlerinin henüz böyle bir ittifaka hazır olmadığını düşünebilir. Ancak, son bir yıldır Şark'ın geri kalmış milletlerinin başına gelenler, onlara bir asırlık tecrübe kazandırmamış mıdır?*” Türk İstiklal Harbi ile paralel giden Musul'a yönelik askerî hareket, Lozan barış görüşmeleri süreci başlayınca, TBMM hükûmetince ertelenmek durumunda kaldı. Lozan sürecinde ise, Türkiye önce toprak talebi, sonra petroler üzerinde hisse sahibi olma hususunda ısrar t etmekten vaz geçmiştir. Yıllık belirli bir meblağ ödenmesine razı olunacağı bildirilmiştir. İngiltere, bu durumu kaçırılmaz bir fırsat olarak değerlendiriyordu. Türkiye Cumhuriyeti böylece ikili antlaşmaya imza atmıştır. Dönemin siyasilerinin tabiriyle “*dünyanın ve Ortadoğu'nun barış ve huzuru namına*” Musul meselesini kapatmıştır.

Zekeriya TÜRKMEN

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi.

Ayın Tarihi, C V, nr: 17, s. 320-321.

TBMM. ZC., II. Devre, C 26, s. 165.

La Question de Mossoul, Lousanne 1925.

Fethi Bey, **Baş Murahhasımız Fethi Bey'in Musul Meselesi Hakkında Cemiyet-i Akvama Tevdi Eylediği Muhtıra**, Ankara, 1340.

Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler**, Takım I, C. 1, Ankara, 1969.

Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)**, İstanbul, 1983.

Abdülhahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Ankara, 1991.

Semih Yalçın, “Misak-ı Milli ve Lozan Belgelerinde Musul Meselesi”, **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul Sempozyumu Bildiriler**, Ankara, 1998.

Daily Express, 9 Ocak 1923; 2 Şubat 1923;

The Manchester Guardian, 6, 10, 17, 24 Ocak 1923; 13 Şubat 1923.

The Daily Herald, 2 Ocak 1923, 3 Ocak 1923.

The Sunday Pictorial, 18 Şubat 1923. *Vakit*, 3 Nisan 1925.

Mustafa Öztürk, "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası (Misâk-ı Millî Haritası)", **Askerî Tarih Bülteni**, S 48, Ankara, Şubat 2000.

Mustafa Yılmaz, "İngiliz Kamuoyu ve Türk Dış Politikası", **Askerî Tarih Bülteni**, S 49, Ankara, 2000.

İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C II, (Kültür Bakanlığı Yay.), Ankara, 1981.

Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978.

Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi, Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, Ankara, 2003.

Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi(1918-1926)**, İstanbul, 1987.

Suat Akgül, **Musul-Kerkük Harekâtı**, Ankara, 2001.

Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe, Misâk-ı Millîden Lozan'a Dış Politika**, İstanbul 2002.

21/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/musul-meselesi/?pdf=3449> adresinden erişilmiştir